

MONIKA BIEGASIEWICZ*
Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny
przy Sądzie Okręgowym w Szczecinie

POCZUCIE ALIENACJI A WSPARCIE SPOŁECZNE U NIELETNICH

Feeling of alienation and social support in case of juveniles

Abstract

The objective of this article is the analysis of relation between the feeling of alienation and social support of juveniles as factors that may occur and affect the criminal behaviour. The research applied the Scale of feeling of alienation and the Scale of Social Support by author K. Kmieciak-Baran. The group of 107 juveniles residing in the juvenile Shelter and young offenders' institution has been researched. There was a hypothesis of negative correlation between feeling of alienation and social support.

It was assumed that the strength of bond between the feeling of alienation and feeling of social support depends on the source of help and support and that young people are provided with support such as IT support, tools usage, emotional mainly by peers and with less impact of parents. The research confirms majority of given hypothesis. The results shows the strongest connection between getting a support from parents and feeling of social integration of juveniles, at the same time parents in connection with other people (further relatives and strangers such as neighbours, colleagues from

* Adres do korespondencji: monika@px.pl

the housing estate) provide the juveniles with relatively slightly support. The performed researched confirm the role of widely understood childcare neglect by the family environment on the way to delinquency and feeling of alienation and lack of social support as variables in his process Poczucie alienacji a wsparcie społeczne u nieletnich

1. WSTĘP

Celem niniejszego artykułu jest analiza relacji między poczuciem alienacji i charakterem wsparcia społecznego u nieletnich przebywających w warunkach izolacji. Badania wskazują na znaczne zróżnicowanie nieletnich pod względem cech psychologicznych (Gierowski, 2005), dlatego też próba ustalenia relacji pomiędzy poczuciem alienacji i wsparciem społecznym w omawianej populacji może być cenną informacją odnośnie do czynników facylitujących zachowania przestępcze, w tym przypadku byłoby to subiektywne wyalienowanie i brak wsparcia.

Wieloletnie badania, których celem było ustalenie przyczyn przestępczości; popularność koncepcji biologicznych, społecznych, psychologicznych, sprawiły, że badacze odchodzą od redukcjonizmu na rzecz uwzględniania licznych czynników, których współzależność mogłaby stworzyć spójny model wyjaśniający genezę przestępczości.

Propozycja przeanalizowania dwóch wybranych grup czynników: poczucia alienacji i wsparcia społecznego mogących współwystępować i wpływać na zachowania przestępcze, wynika z niewielu analiz ujmujących zjawisko przestępczości nieletnich z perspektywy wyalienowania i poczucia braku wsparcia.

Analiza zmiennych, takich jak: warunki socjalne, rodzinne, funkcjonowanie społeczne, szkolne, socjalizacja, pośredniczących w procesie drogi do przestępstwa wśród młodzieży, nie wyczerpuje odpowiedzi na pytanie o psychospołeczne tło, a zwłaszcza mechanizmy przestępczości, stąd propozycja rozpatrzenia relacji poczucia alienacji i wsparcia społecznego w tym kontekście. Próba analizy wyobcowania nieletnich z porządku społeczno-prawnego, dostępności lub braku wsparcia społecznego może pomóc w udzieleniu odpowiedzi na pytanie o interpersonalny wymiar w drodze do przestępstwa.

2. PODSTAWY TEORETYCZNE BADAŃ

Wprowadzone przez Hegla pojęcie alienacji stało się popularne dzięki Marksowi, który rozwinął je w koncepcję alienacji pracy. Według Marksa alienacja opisuje relację człowieka wobec świata, który jest dla niego obcy, dominujący, a przez to uprzedmiotawiający go, np. relacja robotnika do wytworów jego pracy w społeczeństwie kapitalistycznym. Przez lata problematyka alienacji była kwestią dociekań filozoficznych, jednak dopiero od połowy XX wieku znacząco wzrosło zainteresowanie alienacją wśród socjologów i psychologów (Schaff, 1999).

Socjologowie używali pojęcia alienacja do opisu stanu człowieka w świecie – jego wyobcowania, osamotnienia, izolacji. Popularność pojęcia alienacji skutkowałą mnogością opracowań, ale także nadużywaniem terminu w odniesieniu do zjawisk posiadających precyzyjne terminy takich jak: zewnątrzsterowność, bierność społeczna, nieprzystosowanie (Korzeniowski 1986).

Nettler (1957, za: Kmieciak-Baran 1995) rozróżnia anomię, dezorganizację osobowości od alienacji, która w jego rozumieniu jest oderwaniem człowieka od kultury, społeczeństwa. Srole (1956) alienację i anomię traktuje jako pojęcia bliskoznaczne, gdzie anomia odnosi się do wyobcowania od innych ludzi, dystansu a eunomia oznacza poczucie przynależności do nich. U MacIver'a anomia to „rozpad więzi społecznej”, dla Lasswell'a „brak identyfikacji części jednostkowego pierwotnego ego z self innych”, stan, w którym człowiek czuje się „osamotniony, odcięty, niechciany, niekochany, niedoceniony” (Srole 1956, s. 712). Alienacja w ujęciu Fromma (1970) oznacza wyobcowanie człowieka z jego prawdziwej natury, taki człowiek nie posiada swojego prawdziwego „ja”, jest konformistyczny, pozbawiony świadomości własnych pragnień, przepełniony lękiem.

Badacze zgłębiający problematykę alienacji dość szybko zdali sobie sprawę z nieodłącznie towarzyszącego alienacji chaosu pojęciowego. W licznych opracowaniach łączono alienację m.in. z: apatią, konformizmem, autorytaryzmem, cynizmem, „tułaniem się”, uprzedzeniami, psychozą, regresją, samobójstwem (Dean, 1961).

Próba uporządkowania rozumienia alienacji jest podział zastosowany przez Schachta, który wyodrębnia 4 jej grupy: *alienacja interpersonalna* odnosi się do samotności, braku satysfakcji z relacji z innymi, braku

związku, wspólnoty; *alienacja pracy* dotyczy braku zadowolenia, radości z wykonywanej pracy, niemożności wyrażania siebie poprzez wykonywane działania, będące obce, niezrozumiałe; *alienacja polityczno-ekonomiczna* dotyczy poczucia bezsilności, nieufności wobec rządzących, bezsensowności wyborów; *alienacja społeczno-kulturowa* odnosi się do poczucia anomii, odrzucenia norm społecznych i wartości kulturowych, poczucia wyobcowania z kultury.

Seeman ujmuje alienację jako syndrom zjawisk nieredukowalnych do jednego fenomenu, proponuje próbę konceptualizacji alienacji jako zespołu komponentów wyodrębnionych ze względu na znaczenie. Seeman, twórca pierwszej, systematycznej koncepcji alienacji, podkreślił konieczność operacjonalizacji pojęcia „rozprzestrzeniającego się i zajmującego ważne miejsce, we współczesnych [Seemann’owi] naukach społecznych” (Seeman, 1959, s.783). Zgodnie z duchem czasów, w których problematyka alienacji była szeroko analizowana w swoim bodaj najczęściej cytowanym artykule, powołując się na słowa Ericha Kahlera, Seeman podkreśla, że historia człowieka równie dobrze mogłaby zostać spisana jako historia alienacji człowieka. Jednocześnie celem uporządkowania proponuje rozróżnienie alienacji na pięć podstawowych znaczeń, ujmowanych z socjologiczno-psychologicznego punktu widzenia. Odmienne od pionierów zajmujących się tą problematyką Seeman skoncentrował się na subiektywnym znaczeniu alienacji i w zaproponowanym przez siebie modelu wyróżnił pięć kategorii alienacji, dzieląc ją na: samowyobcowanie (*self-estrangement*), bezsilność (*powerlessness*), osamotnienie (*social isolation*), bezsens (*meaninglessness*) i anomię (*normlessness*), w późniejszym okresie dodał szósty wymiar określając go jako *cultural estrangement*, co można tłumaczyć jako oderwanie od kultury (LaCourse, Villeneuve, Clases, 2003).

Poczucie anomii (*normlessness*) znaczeniowo pokrywa się z anomią w ujęciu Durkheima, który akcentował jej sytuacyjny i zewnętrzny charakter. Analizując przyczynę samobójstw doszedł do wniosku, że zakłócenia „ładu zbiorowego” (kryzysy) przyczyniają się do występowania fali samobójstw (Schaff, 1999). Merton, natomiast zakładał, że anomia może mieć zarówno charakter subiektywny, jak i obiektywny. Inni badacze (McClosky, Schaar, 1965) akcentowali, że uczucie anomii nie jest jedynie wynikiem oddziaływań czynników społecznych, ale koincydencją czynników osobowych (np.

wysoki poziom lęku), pewnych warunków społecznych (np. niski status i poziom wykształcenia) oraz stanu społeczeństwa (np. dokonująca się zmiana społeczna – transformacja ustrojowa). W wyniku takiego splotu okoliczności pojawienie się poczucia anomii jest bardziej prawdopodobne niż w przypadku osoby o wysokim statusie społecznym i poziomie samozaufania, żyjącej w stabilnym społeczeństwie.

Wymiar poczucie bezsensu (*meaninglessness*) nawiązuje do analizowanej przez Adorno sytuacji społeczeństwa niemieckiego po I wojnie światowej, gdy głęboki kryzys społeczno-gospodarczy spowodował poszukiwanie „kozła ofiarnego” winnego istniejącego status quo (Kmieciak-Baran, 2000). Inspiracją dla zoperacjonalizowania tego wymiaru były refleksje Mannheim’a dotyczące racjonalności funkcjonalnej (założenie istnienia obiektywnych celów wspólnych dla społeczeństwa) i substancjalnej (zdolności do formułowania niezależnych myśli i ocen).

Wymiar poczucia bezradności (*powerlessness*) – zaradności odpowiada w znacznej mierze pojęciu umiejscowienia kontroli (*locus of control*) Rottera. Umiejscowienie kontroli wiąże się ze sposobami interpretowania zdarzeń. Osoby o wewnętrznym umiejscowieniu kontroli żywią przekonanie, że swoim życiem i ważnymi zdarzeniami sterują same. Osoby o zewnętrznym umiejscowieniu kontroli przypisują moc sprawczą czynnikom niezależnym od ich działań, takim jak: przeznaczenie, Bóg, szczęście itd.

Poczucie samowyobcowania (*self-estrangement*) u Seemana zostało zapożyczone od Fromma, który dogłębnie analizował problematykę wyobcowania człowieka, za które winił strukturę nowoczesnego społeczeństwa, w którym ceną za niezależność jest izolacja i lęk (Fromm, 1970). Według Fromma dramatem człowieka jest alienacja będąca doświadczaniem siebie samego jako obcego (Fromm, 1996).

Poczucie izolacji (*social isolation*) najmniej jasne w koncepcji Seemana oznacza subiektywne przekonanie człowieka o niemożności nawiązywania satysfakcjonujących relacji z innymi, czemu towarzyszą negatywne emocje.

Pomimo krytyki i prób tworzenia alternatywnych teorii, koncepcja Seemana ze względu na integrację różnych teorii alienacji zyskała uznanie badaczy i stała się podstawą teoretyczną opracowanej przez Krystynę Kmieciak-Baran Skali Poczucia Alienacji (1993).

3. POCZUCIE ALIENACJI – INTEGRACJI: RAMY POJĘCIOWE

Krystyna Kmieciak-Baran (1995) zwraca uwagę, że liczne koncepcje alienacji różnią się stosowaną terminologią i metodologią badawczą. Pojęcie „alienacja” używane jest do opisu różnych zjawisk, a uzyskiwane przez badaczy wyniki nie mogą być porównywane z uwagi na różnice w założeniach teoretycznych i metodach badawczych. W psychologii alienacja rozumiana jest jako: oczekiwanie, przekonanie, uczucie. Alienacja jest więc cechą własną osoby lub relacji z rzeczywistością (Kmieciak-Baran, 1995).

Koncepcja Seemana najbardziej rozbudowana teoretycznie i empirycznie może być atrakcyjna dla badaczy. Seeman w swojej koncepcji odwołuje się do kategorii psychologicznych, subiektywnych stanów jednostki, które mogą być mierzalne tak jak np. rotterowskie umiejscowienia kontroli. Nie precyzuje jednak dokładnie, co jest przeciwnym krańcem wyodrębnionych wymiarów alienacji. K. Kmieciak-Baran (2000) podjęła się uzupełnienia pracy Seemana i wzbogaciła ją o opis przeciwnych krańców wymiarów alienacji.

Analizując problematykę alienacji nie sposób nie odnieść się do kwestii osamotnienia. W pracach poświęconych osamotnieniu badacze koncentrują się głównie na aspekcie oderwania od innych ludzi, z którymi relacje są pożądane. Relacje z ludźmi są kluczowe choćby z faktu, że człowiek jest istotą społeczną. Jednakże oprócz istoty relacji z innymi, dla jednostki ważne są inne obszary rzeczywistości, do których można zaliczyć: wartości (poczucie sensu – bezsensu), normy społeczne (poczucie ładu społecznego – anomii), własne poglądy (poczucie autonomii – wyobcowania), własne zachowania (poczucie zaradności – bezradności).

Poczucie alienacji wyraża przekonanie jednostki, że pewne ważne obszary świata zewnętrznego (wartości, inni ludzie) są obce i uniemożliwiają realizację jej potrzeb, lub odwrotnie: wyznawane przez jednostkę wartości, jej aktywność stają się dla jednostki obce w konfrontacji ze światem. Przeciwnym krańcem opisanego poczucia alienacji będzie poczucie zakorzenienia (integracji).

Zjawisko alienacji można ujmować z perspektywy subiektywnej lub obiektywnej – oderwanie człowieka od ważnych obszarów (inni ludzie, wartości, normy) lub siebie samego (myśli, poglądy, zachowania) może mieć charakter subiektywny (poczucie alienacji) lub obiektywny.

Poczucie alienacji – integracji obejmuje istotne dla człowieka obszary (Kmieciak-Baran, 2000):

1. Reguły gry społecznej (prawne, moralne, obyczajowe, zwyczajowe). Chaos normatywny, brak jasnych reguł i zasad prowadzi do poczucia anonii; jasność, przejrzystość reguł gry społecznej prowadzi do poczucia ładu społecznego. Obiektywny charakter tego rodzaju alienacji to narzucanie z zewnątrz, wbrew jednostce, reguł gry społecznej, ich niejasność, bądź wewnętrzna sprzeczność. W znaczeniu subiektywnym to przekonanie, że zasady społeczne są sprzeczne, obce, w opozycji do potrzeb człowieka.

2. Wartości. Brak jasnych, spójnych wartości, dla których warto żyć i działać, uniemożliwia przewidywanie własnego zachowania i prowadzi do poczucia bezsensu, odrzucenia wartości. Z drugiej strony istnienie spójnych, akceptowanych wartości nadaje sens jednostce poprzez poczucie, że istnieją takie wartości, dla których warto żyć. Na kontinuum bezsens – sens z jednej strony znajdują się niejasne, sprzeczne wartości, z drugiej jasne i powszechnie akceptowane. W znaczeniu obiektywnym bezsens – sens to z jednej strony wartości niejasne, narzucone, lub przeciwnie jasne i akceptowane, w znaczeniu subiektywnym to przekonanie, że istnieją (lub nie) wartości, dla których warto żyć i działać.

3. Własne poglądy i przekonania. Poczucie oderwania od własnych poglądów, przekonań to subiektywny charakter alienacji. W znaczeniu obiektywnym zaistnieje, gdy jednostka zmuszona jest zaprzeczyć, wyrzec się własnych poglądów. Oderwanie od własnych przekonań, idei poglądów prowadzi do poczucia samowyobcowania, natomiast bliskość własnych idei i poglądów do poczucia autonomii.

4. Własne zachowania. Poczucie oderwania od własnych zachowań (alienacja w znaczeniu subiektywnym) oznacza bezradność, czyli niedostrzeżenie związku między własnym zachowaniem a jego efektami, natomiast poczucie, że własne zachowanie prowadzi do osiągnięcia wartościowych dla jednostki rezultatów to poczucie zaradności. W znaczeniu obiektywnym bezradność to niemożność samorealizacji spowodowana czynnikami zewnętrznymi, sytuacyjnymi, gdy własne zachowanie nie prowadzi do pożądanego celu.

5. Inni ludzie. W obiektywnym znaczeniu brak innych ludzi to samotność, stan izolacji od innych spowodowany poprzez znajdowanie się w warunkach uniemożliwiających kontakt (zakłady penitencjarne, szpita-

le, klasztory). W znaczeniu subiektywnym to poczucie osamotnienia, poczucie braku satysfakcjonujących związków z innymi ludźmi, na którego przeciwnym krańcu jest poczucie zakorzenienia, czyli poczucie integracji, wspólnoty z innymi. Fromm (1979, za: Korzeniowski, 1990, s.127) uważa, że: „Człowiek wyalienowany nie ma kontaktu ani z sobą ani z inną osobą. On sam, podobnie jak inni, jest doświadczany, tak jak doświadczane są rzeczy”. Z badań wynika, że umiejętność korzystania ze wsparcia w sobie samym, stanowi o sile psychicznej jednostki (Weiss, 1973; Tardy, 1985; Nęcki, 1991; za: Kmieciak-Baran, 2000).

Mimo istnienia różnorodnych definicji poczucia alienacji większość z nich jest zgodna w trzech punktach (Kmieciak-Baran, 2000):

- po pierwsze zakładają, że poczucie alienacji ma charakter subiektywny i nie należy utożsamiać go z obiektywnym odczuciem alienacji, które może pojawić się np. wśród osób w starszym wieku;
- po drugie większość definicji podkreśla, że poczucie alienacji jest wynikiem rozbieżności między standardem stanu pożądanego a spostrzeganym stanem aktualnym w zakresie relacji z ważnymi dla jednostki obszarami świata np.: innymi ludźmi, wartościami, normami społecznymi, sobą samym;
- po trzecie definicje przeważnie zakładają, że poczucie alienacji wiąże się z przeżywaniem negatywnych emocji, które prowadzą do zaburzeń w sferze zachowania i funkcjonowania oraz są przyczyną stosowania destruktywnych form radzenia sobie z tym stanem.

Człowiek doświadczający alienacji czyje się odseparowany, izolowany, wyobcowany, takie ujęcie alienacji wydaje się być pokrewne kategorii nieprzystosowania (Otto i Featherman, za: Korzeniowski, 1990). Nieprzystosowanie osoby wyalienowanej polega na niemożności odnalezienia swojego miejsca w świecie, przeżywaniu wątpliwości, niepokoju, niezadowolenia z siebie, i w tym sensie ma charakter psychopatologiczny (McClosky i Schar, 1965, za: Korzeniowski, 1990).

4. POJĘCIE WSPARCIA SPOŁECZNEGO, ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE SKALI

Pojęcie wsparcia społecznego ma znacznie krótszą historię niż pojęcie alienacji, zaczęło pojawiać się w pracach psychologicznych począwszy od lat siedemdziesiątych XX wieku jako efekt badań dotyczących wpły-

wu stresu na funkcjonowanie psychiczne i fizyczne człowieka. Zauważono prawidłowość, że osoby otoczone bliskimi ludźmi (rodziną, przyjaciółmi, sąsiadami), przynależące do grup powiązanych wspólnymi zainteresowaniami, poglądami, wiarą lepiej radzą sobie w sytuacjach stresu i są obciążone mniejszymi negatywnymi konsekwencjami przeżywanymi trudnościami. Najbardziej lakoniczną definicję wsparcia przedstawił I. Sarason (1982), według którego jest to „pomoc, dostępna dla jednostki w sytuacjach trudnych, stresowych” (za: Jaworowska-Obłój, Skuza, 1986, s.733). Szersze ujęcie wsparcia społecznego proponują autorzy porównujący to zjawisko z integracją społeczną, przywiązaniem, więziami społecznymi. Najbogatsza i najbardziej znacząca koncepcja przywiązania Johna Bowlby’ego (1969, 1973, 1980, za: Schaffer, 2006) oparta na badaniach ewolucyjnych i biologicznych źródłach zachowań, ale także psychoanalizie, koncentruje się na znaczeniu systemu przywiązania człowieka dla jego przetrwania. Według Bowlby’ego małe dziecko dzięki wyposażeniu genetycznemu jest biologicznie przygotowane do rozwinięcia relacji przywiązania z opiekunami, co zapewnia mu poczucie ukojenia i bezpieczeństwa. Badania wskazują, że schematy więzi charakteryzują się stabilnością w czasie, bezpieczna więź koresponduje z brakiem występowania zaburzeń psychicznych, natomiast brak bezpiecznej więzi wiąże się z występowaniem różnorodnych zaburzeń. Charakter i cechy więzi mogą wpływać na przeżywanie i radzenie sobie z występującymi w późniejszych okresach życia traumami i stresem. Stabilna i bezpieczna więź może być swoistym czynnikiem ochronnym wobec niekorzystnych zdarzeń życiowych (Sroufe, 2005; Hagekull i Bohlin, 2003; Stamm i in., 2002; Lyons-Ruth, 2003; Massie i Szajnberg, 2006, za: Józefik i Iniewicz, 2008).

Konstrukt wsparcia społecznego jest pokrewny teoriom grup odniesienia społecznego (Heller, Swindle, 1983, za: Sęk, Cieślak, 2004), tj. grup tworzących swoim członkom wzorce postępowania i reguły porównań społecznych. Ogólne ramy dla problematyki wsparcia społecznego odnaleźć można także w teorii porównań społecznych (Festinger, 1954, za: Sęk, Cieślak, 2004), zgodnie z którą rozwój i wiedza o sobie uzyskiwana jest poprzez porównywanie się z innymi, koncepcja ta została uszczegółowiona w badaniach Schachtera (1959, za: Sęk, Cieślak, 2004) nad procesami afiliacji, w których dowiedziono, że człowiek posiada podstawową potrzebę bycia z innymi, szczególnie w sytuacjach zagrożenia (o ile tendencja do zrzeszania się nie prowadzi do dewaluacji „ja”). Sęk (1986) podkreśla, że stres nie

zawsze wiąże się z zachowaniami afiliacyjnymi, motywem unikania afiliacji może być zarówno antycypowane obniżenie samooceny, będące skutkiem afiliacji, jak i osobowościowe dyspozycje osób, które w sytuacjach trudnych unikają kontaktu z innymi ze względu na doznawane obciążenie taką interakcją. W kontekście wsparcia społecznego szczególnie istotny jest fakt, że sytuacje stresowe dla jednych mogą być bodźcem do afiliacji, dla innych do izolacji społecznej. Relacja między jednostką a otoczeniem społecznym jest dynamiczna a wsparcie społeczne może wynikać zarówno z aktywności jednostki, która współkształtuje swoje otoczenie, by w razie potrzeby uzyskać wsparcie, jak i otoczenia osoby, organizacji gotowej udzielać wsparcia.

Najistotniejszym kryterium podziału wsparcia wydaje się być podział na wsparcie strukturalne i funkcjonalne (Sęk, Cieślak, 2004). Wsparcie społeczne strukturalne definiuje się jako realnie istniejące, dostępne sieci społeczne Caplan (1974, za: Sęk, Cieślak, 2004) nazywa je systemami oparcia, które potencjalnie i rzeczywiście działają na rzecz swoich członków. Efekty pomocy sieci zależą od jej: wielkości, gęstości spójności i dostępności (uznanej przez badaczy za najważniejszą). Badania Tardy'ego (1985) wyodrębniły kolejno: rodziców, rodzeństwo, krewnych, kolegów ze szkoły, nauczycieli jako ważne źródło wsparcia dla młodzieży. Większość autorów definiuje wsparcie społeczne funkcjonalnie. Wsparcie społeczne jest rodzajem interakcji społecznej, charakteryzującej się tym że:

- zostaje podjęta przez jedną, lub obie strony w sytuacji trudnej;
- dochodzi do wymiany emocjonalnej, informacyjnej, instrumentalnej, bądź materialnej;
- wymiana może mieć charakter jedno- lub dwustronny (charakter wymiany może być stały lub zmienny);
- w układzie wymiany można wyodrębnić „dawcę” i „biorcę” wsparcia;
- z punktu widzenia skuteczności wymiany istotna jest zgodność między rodzajem udzielanego wsparcia a potrzebami odbiorcy;
- celem interakcji wspierającej jest spowodowanie u jednej lub obu stron interakcji zbliżenie do, lub rozwiązanie problemu, przezwyciężenie sytuacji trudnej (Sęk, Cieślak, 2004).

Mimo różnic wśród badaczy odnośnie do wyodrębniania i typologii wsparcia najczęściej wyróżnia się i poddaje badaniom treściowe rodzaje wsparcia (Sęk, Cieślak, 2004):

Wsparcie emocjonalne, polegające na przekazywaniu emocji podtrzymujących, uspokajających od wykazującej troskę i pozytywny stosunek do wspieranego osoby wspierającej. Wsparcie emocjonalne pomaga osobie wspieranej uwolnić się od negatywnych emocji, daje jej otuchę i nadzieję, nawet, gdy ten rodzaj wsparcia nie przyczynia się bezpośrednio do rozwiązania trudności jest oczekiwany.

Wsparcie informacyjne (poznawcze) polega na wymianie w toku interakcji informacji, które pomagają w lepszym rozumieniu sytuacji, problemu. Są to często informacje zwrotne, informujące osobę wspieraną o skuteczności jej działań w przezwyciężaniu trudności. W grupach o charakterze samopomocowym ten rodzaj wsparcia polega na dzieleniu się własnym doświadczeniem przez osoby przeżywające podobne problemy. Wsparcie poznawcze może pomóc w zrozumieniu przyczyn i atrybucji sprawstwa sytuacji problemowej.

Wsparcie instrumentalne polega na przekazywaniu konkretnych informacji (instrukcji, sposobów postępowania) umożliwiających poradzenie sobie w sytuacji stresowej. Ten rodzaj wsparcia obejmuje zarówno wymianę instrumentów (procedur) postępowania oraz dobra materialne.

Wsparcie rzeczowe (materialne) to świadczona pomoc rzeczowa, pieniężna oraz bezpośrednie działania na rzecz osób wspieranych (zaopatrzenie w jedzenie, leki, udzielanie schronienia). Ten rodzaj wsparcia spotykany jest w organizacjach charytatywnych, jest najczęściej oczekiwany w sytuacjach klęsk i katastrof.

W literaturze spotyka się także wsparcie duchowe (dotyczy najczęściej opieki hospicyjnej, pomaga w cierpieniu, bólu związanym z lękiem przed śmiercią). Inne rodzaje wsparcia wyodrębnione przez Willsa (1985, za: Sęk, Cieślak, 2004) to wsparcie podtrzymujące samoocenę, prestiż, wsparcie motywacyjne, obcowania społecznego (polega na radzeniu sobie ze stresem poprzez aktywność towarzyską i rozrywkową – koncerty, kluby sportowe).

5. POCZUCIE ALIENACJI I WSPARCIA SPOŁECZNEGO U MŁODZIEŻY Z PERSPEKTYWY ROZWOJOWEJ - PODSUMOWANIE BADAŃ

Rozwój młodego człowieka zawsze odbywa się w systemie społecznym, za proces socjalizacji, którego celem jest przystosowanie dziecka do wymagań stawianych przez społeczeństwo odpowiadają przede wszystkim rodzice (Schaffer, 2006). Rola procesu socjalizacji jest niezwykle istotna w roz-

woju emocjonalnym, zwłaszcza w odniesieniu do reguł wyrażania emocji oraz zdolności poznawczych, które mają społeczne źródło i odbywają się w interakcji z inną osobą (Wygotski, 1978, za: Schaffer, 2006).

Zjawisko alienacji i wsparcie społeczne są szczególnie istotne w okresie adolescencji, ponieważ poczucie alienacji utrudnia, czy wręcz uniemożliwia uporanie się z kryzysem rozwojowym i uzyskanie tożsamości grupowej. Poczucie alienacji i brak wsparcia wiążą się bezpośrednio z zachowaniami społecznie niedostosowanymi. Szczególnie istotną rolę w procesie wsparcia pełnią rodzice, badania akcentują istotną rolę „wspierającego rodzicielstwa” na kształtowanie się poczucia własnej wartości u dzieci (Dekovic, Meeus 1997; Spoth, Redmond, Hockaday, Yoo, 1996; Rice, 1990; Hoelter, Harper, 1987, za: Parker, Benson, 2004). Brak wsparcia społecznego ze strony rodziców wysoko koreluje z używaniem substancji psychoaktywnych, zachowaniami przestępczymi u adolescentów (Barnes, Farrell, Cairns, 1986; Hundleby, Mercer, 1987; Simons, Lin, Gordon, 1998, za: Parker, Benson, 2004). Jak dowodzą badania to jak młodzież postrzega zachowania swoich rodziców, ma silny wpływ na jej własne zachowania.

Zgodnie z koncepcją Bowlby’ego (1969, 1980, za: Schaffer, 2006) dla większości jednostek charakter więzi z rodzicami „przenosi się” na życie dorosłe i wpływa na zachowanie oraz rodzaj przyszłych relacji. Brak bezpiecznego wzorca przywiązania w dzieciństwie, u młodzieży, której kolejnym zadaniem rozwojowym jest poszerzanie autonomii może budzić silny lęk, złość oraz prowadzić do dysfunkcyjnego zachowania (Allen, Marsh, McFarland, McElhaney, Land, 2002). Zachowania zaburzone, przestępcze w świetle koncepcji przywiązania są u adolescentów destruktywną formą odtwarzania nieufnego wzorca przywiązania i formą zwracania uwagi rodziców. W tym sensie przestępczość młodzieży może mieć na celu intensyfikację interakcji z figurami znaczącymi w przesyceniu złością dysfunkcyjny sposób. Dla młodzieży zachowanie przestępcze może być formą odrzucenia norm, oraz sposobem kontroli zachowania niezaangażowanych, odrzucających rodziców, a tym samym minimalizować znaczenie bliskich więzi z nimi (Allen, Moore, Kupernick 1997; Gottfredson, Hirschi, 1990, za: Allen, Marsh, McFarland, McElhaney, Land, 2002).

Wzrastająca autonomia charakteryzująca relacje nastolatków z rodzicami aktywuje u nastolatków uczucia i emocje z wcześniejszych okresów rozwojowych, doświadczane np. w okresie wzrastającej autonomii fizycznej (2-3

rok życia). U lękowo nieufnych adolescentów, u których rosnąca autonomia budzi niepewność, zachowanie przestępcze może równocześnie być wyrazem ich lęku i frustracji, jak usiłowaniem zacieśnienia więzi z rodzicami. Styl przywiązania wiąże się z przyszłym funkcjonowaniem społecznym, kompetencjami społecznymi, zachowaniem. Brak bezpiecznego wzorca u młodzieży jest związany z wyższym poziomem przestępczości oraz niższymi kompetencjami społecznymi niż w grupie charakteryzującej się przywiązaniem bezpiecznym (Allen, Marsh, McFarland, McElhaney, Land, 2002).

Przyzwolenie na autonomię dziecka i spadek kontroli rodzicielskiej wraz z wiekiem (a tym samym autonomią) dzieci uznane zostały jako pozytywne z punktu widzenia prawidłowego rozwoju. Intensywne badania z perspektywy teorii przywiązania wskazały jednak, że wpływ autonomii i kontroli rodzicielskiej moderowany jest przez charakter przywiązania i wsparcie rodzicielskie. Nadmierna kontrola rodziców wspierających odbierana jest przez adolescentów jako inwazyjna, zagrażająca, ingerująca w prywatność i wiąże się u nich ze wzrostem zachowań dewiacyjnych i przestępczych. Natomiast w rodzinach charakteryzujących się niskim poziomem wsparcia ze strony rodziców ich permissywność i brak kontroli skutkuje wzrostem zaangażowania młodzieży w aktywność przestępczą (Keijsers, Frijns, Branje, Meeus, 2009).

Z perspektywy rozwoju człowieka krytyczne wydarzenia życiowe nie tylko stanowią obciążenie dla organizmu, ale można uznać je za „naturalne eksperymenty rozwoju” (Przetacznik-Gierowska, 1988, za: Sęk, Cieślak, 2004, s. 50). Niewątpliwie okres adolescencji jest momentem kryzysu, zmian biologicznych, psychicznych, kształtowania się osobowości, zmian w zakresie ról społecznych. Wsparcie społeczne ze strony rodziców, rodziny i szczególnie ważne w okresie dojrzewania wsparcie rówieśnicze jest bardzo istotne dla prawidłowej integracji społecznej. Jednocześnie umiejętność dostrzegania, mobilizowania i korzystania ze wsparcia bazująca na wcześniejszych doświadczeniach, jest zadaniem rozwojowym i stanowi o właściwej integracji społecznej.

6. CEL BADAŃ, HIPOTEZY BADAWCZE

Celem badań było poszerzenie wiedzy na temat poczucia alienacji i wsparcia społecznego, ustalenie związku między poczuciem alienacji a poczuciem wsparcia społecznego u nieletnich w warunkach izolacji, oraz zbadanie

struktury otrzymywanego przez nieletnich wsparcia – analiza czy zgodnie z koncepcją Tardy’ego otrzymują je według ważności grupy, na czele których stoi rodzina, a w niej kolejno rodzice, rodzeństwo, inni krewni. Biorąc pod uwagę założenia teoretyczne użytych w badaniach skal oraz wyniki wcześniejszych badań sformułowano następujące hipotezy:

H1: Otrzymywanie wsparcia społecznego wiąże się z minimalizowaniem poczucia alienacji we wszystkich jej wymiarach.

H2: Istnieje negatywny związek między otrzymywaniem wsparcia a poczuciem alienacji ogólnej i jej poszczególnych wymiarów. Siła związku zależy od źródła wsparcia, najsilniejsza jest w przypadku wsparcia otrzymywanego od rodziców, rodzeństwa, następnie krewnych, kolegów ze szkoły, kolegów z osiedla, dalej sąsiadów, nauczycieli, obcych.

H3: W dostarczaniu nieletnim wsparcia: informacyjnego, wartościującego, instrumentalnego, emocjonalnego głównie biorą udział rówieśnicy (koledzy ze szkoły, osiedla), udział rodziców w dostarczaniu wsparcia jest mniejszy.

Badania zostały przeprowadzone w grupie 107 nieletnich przebywających w Schronisku dla Nieletnich i Zakładzie Poprawczym. Badanie miało charakter grupowy (grupy kilkusobowe), anonimowy. Do obliczenia relacji pomiędzy zmiennymi zastosowano współczynnik korelacji r Pearsona, za istotne statystycznie uznano wyniki $p < 0,05^*$, oraz $p < 0,01^{**}$.

7. ZASTOSOWANE METODY

7.1. SKALA POCZUCIA ALIENACJI P.A.I.

Test Poczucia Alienacji – Integracji dla dzieci młodzieży jest narzędziem służącym do rozpoznawania i diagnozy zagrożeń zachowaniami dewiacyjnymi takimi jak: alkoholizm, narkomania, próby samobójcze, przemoc. Skala PAI do badania dzieci i młodzieży uwzględnia pięć wymiarów alienacji tworzących kontinuum:

1. Poczucie anomii (*normlessness*) – ładu społecznego: to z jednej strony poczucie braku związku z normami społecznymi, z drugiej strony poczucie związku z istniejącymi normami społecznymi.

2. Poczucie bezsensu (*meaninglessness*) – sensu: to z jednej strony brak wiary w istnienie jasnych i spójnych wartości, z drugiej zaś przekonanie, iż istnieją wartości, dla których warto żyć i działać.

3. Poczucie bezradności (*powerlessness*) – zaradności: z jednej strony przekonanie, że to, co się nam przydarza nie zależy od naszego zachowania, z drugiej strony przekonanie, że to, co się z nami dzieje związane jest z naszym zachowaniem.

4. Poczucie samowyobcowania (*self – estrangement*) – autonomii: z jednej strony poczucie oderwania od własnych przekonań, idei, z drugiej poczucie tożsamości, związku z własnymi przekonaniami, ideami.

5. Poczucie osamotnienia (*social isolation*) – zakorzenienia (integracji): z jednej strony mamy tu do czynienia z poczuciem oderwania od innych, od bliskich osób, z drugiej natomiast z poczuciem łączności, wspólnoty z innymi ludźmi.

Skala pozwala ocenić ogólny poziom alienacji, oraz poziom poszczególnych wymiarów. Rzetelność testu obliczona za pomocą *alfa* Cronbacha wynosi $r_{tt}=80$ a standardowy błąd pomiaru obliczony dla całego testu wynosi $sb=6,23$.

W teście uzyskuje się sześć wyników, określających poszczególne wymiary, oraz wynik ogólny, maksymalnie badany może uzyskać 194 punkty (bardzo wysoki poziom alienacji), minimalnie – 49 punktów (wysoki poziom integracji społecznej). Skala Poczucia Alienacji mierzy poczucie związku jednostki z otaczającą ją rzeczywistością i porządkiem społecznym, na ile obowiązujące normy uznaje za własne (co pośrednio pozwala wnioskować o procesie socjalizacji), czy realia społeczne postrzegane są jako uporządkowane, czy przeciwnie chaotyczne. Daje on możliwość oceny czy badany kieruje się w swoim postępowaniu wartościami, będącymi wyznacznikami działania, czy brak mu jasności, w co powinien wierzyć. Informuje o charakterze atrybucji – czy osoba jest przekonana, że może wpływać na otaczającą ją rzeczywistość, czy przeciwnie uważa, że niezależnie od swojej aktywności to, co się dzieje wokół niej jest przypadkowe, zależne od losu.

Zastosowanie skali pozwala odpowiedzieć na pytanie czy jednostka czuje się związana ze sobą, uznaje swoją tożsamość, identyfikuje z głoszonymi poglądami, a także czy jest związana z innymi ludźmi, doświadcza poczucia wspólnoty, czy przeciwnie czuje się od siebie i innych „oderwana”, wyobcowana.

7.2. SKALA WSPARCIA SPOŁECZNEGO (SWS)

Skala służy do badania rodzaju i siły wsparcia. Zgodnie z założeniem skala bada spostrzegane, dostępne wsparcie, jest to ocena subiektywna,

odzwierciedla poczucie jednostki w zakresie możliwości otrzymywania wsparcia w sytuacjach codziennych (Cieślak, 1995). Osobami, dostarczającymi wsparcia są: rodzice, rodzeństwo, krewni, koledzy ze szkoły, koledzy z osiedla, nauczyciele, obcy. Skala Wsparcia Społecznego opracowana przez Krystynę Kmieciak-Baran opiera się na założeniach teoretycznych przedstawionych przez Tardy'ego (1985), który wyodrębnił cztery rodzaje wsparcia:

1. Wsparcie emocjonalne, polega na dawaniu komunikatów werbalnych i niewerbalnych typu: „jesteś przez nas kochany”, „lubimy cię”.

2. Wsparcie wartościujące, polega na dawaniu jednostce komunikatów typu: „jesteś dla nas kimś znaczącym”, „dzięki tobie mogliśmy to osiągnąć”, komunikaty te wzmacniają jednostkę, poprzez docenianie jej indywidualnych umiejętności, zdolności.

3. Wsparcie instrumentalne, opiera się na dostarczaniu konkretnej pomocy, świadczeniu usług, np. pożyczeniu pieniędzy, załatwieniu mieszkania, ubrania, lekarstwa, itp.

4. Wsparcie informacyjne, to udzielanie rad, informacji, które mogą pomóc w rozwiązaniu problemu.

Tardy porządkuje według ważności grupy wsparcia i jako najistotniejszą grupę wyróżnia rodzinę (rodzice, rodzeństwo, żona, mąż, dzieci, inni krewni), dalej przyjaciół, sąsiadów, kolegów z pracy, szkoły, następnie organizacje nieformalne (grupy towarzyskie, kluby, oazy), organizacje formalne (instytucje i organizacje społeczno-polityczne, profesjonalistów (nauczycieli, lekarzy, księży), punkty usługowe.

Ludzie różnią się od siebie w zakresie potrzeby otrzymywania wsparcia, jednostki o dużej potrzebie autonomii, kontroli potrzebują go relatywnie mniej, natomiast zdolności do dostrzegania i odbierania wsparcia, sprzyjają takie cechy jak: towarzyskość, empatia, ingracja. Otrzymywanie niedostatecznego w stosunku do potrzeb wsparcia wiąże się z dyskomfortem psychicznym (negatywnymi emocjami wobec siebie i innych), lękiem, depresją, wrogością.

Skala Wsparcia Społecznego (SWS) ma formę kwestionariusza, w którym każdemu rodzajowi wsparcia odpowiadają cztery twierdzenia, trzy pozytywne i jedno negatywne. Badany ocenia w 16 pozycjach otrzymywanie wsparcia od kolejno: rodziców, rodzeństwa, innych krewnych, kolegów ze szkoły, kolegów z osiedla, sąsiadów, nauczycieli i obcych.

Metoda dostarcza pięciu wyników, czterech cząstkowych, odpowiadających rodzajom wsparcia oraz wynik ogólny. Maksymalnie w poszczególnych podskalach badany może uzyskać 96 punktów, co oznacza bardzo wysokie poczucie wsparcia, minimalnie 0 punktów, które oznaczają całkowite poczucie braku wsparcia. Maksymalny wynik ogólny wynosi 384 punktów, minimalnie 0 punktów.

Skala służy do badania indywidualnego lub grupowego młodzieży w wieku 13-19 lat. Cechuje ją wysoka rzetelność zbliżona do jedności ($rtt=0,94$) ustalona za pomocą wskaźnika *alfa* Cronbacha.

Z analizy literatury przedmiotu wynika, że wysokie poczucie wsparcia społecznego wiąże się z brakiem poczucia alienacji.

8. WYNIKI

Poniżej przedstawiony został ogólny opis statystyczny analizowanych zmiennych, uwzględniający wartości średnie, odchylenia standardowe, mediany, wyniki minimalne i maksymalne oraz liczbę osób badanych.

Tabela 1. Wiek badanych

	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Rozstęp	Odch.Std.
wiek	107	16,33	16,07	13,03	20,03	7,00	1,37

Tabela 2. Opis statystycznych zmiennych (Skala Wsparcia Społecznego)

	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Rozstęp	Odch.Std.
SWS_OGL	107	229,50	227,00	119,00	364,00	245,00	41,61
SWS_INF	107	58,75	59,00	31,00	88,00	57,00	10,60
SWS_INS	107	52,93	52,00	24,00	90,00	66,00	10,41
SWS_WAR	107	54,21	53,00	21,00	96,00	75,00	13,54
SWS_EMO	107	63,60	64,00	27,00	96,00	69,00	14,01
SWS_ROD	107	39,40	43,00	6,00	48,00	42,00	9,30
SWS_RODZ	107	37,41	40,00	10,00	48,00	38,00	9,62
SWS_KRE	107	32,16	32,00	5,00	48,00	43,00	8,93

SWS_KS	107	28,32	29,00	0,00	47,00	47,00	8,92
SWS_KO	107	32,68	33,00	3,00	48,00	45,00	9,39
SWS_SA	107	22,03	22,00	5,00	46,00	41,00	8,94
SWS_NA	107	22,50	22,00	6,00	47,00	41,00	8,10
SWS_OBC	107	14,93	13,00	2,00	47,00	45,00	7,24

N – ilość osób, Odch. Std. – odchylenie standardowe SWS OGL – wsparcie społeczne, SWS INF – wsparcie informacyjne, SWS INF – wsparcie instrumentalne, SWS WAR – wsparcie wartościujące, SWS EMO – wsparcie emocjonalne, SWS ROD – wsparcie rodziców, SWS RODZ – wsparcie rodzeństwa, SWS KRE – wsparcie krewnych, SWS KS – wsparcie kolegów ze szkoły, SWS KO – wsparcie kolegów z osiedla, SWS SA – wsparcie sąsiadów, SWS NA – wsparcie nauczycieli, SWS OBC – wsparcie obcych.

Tabela 3. Opis statystycznych zmiennych (Skala Poczucia Alienacji)

	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Rozstęp	Odch.Std.
PA_OGL	107	103,99	104,00	76,00	129,00	53,00	12,52
PA_AN_ŁA	107	21,93	22,00	10,00	32,00	22,00	3,93
PA_BZ_SE	107	19,43	19,00	12,00	30,00	18,00	3,44
PA_BEZ_ZAR	107	19,98	20,00	11,00	29,00	18,00	4,33
PA_SWY_AUT	107	21,50	22,00	11,00	31,00	20,00	4,36
PA_OSA_ZAK	107	21,15	22,00	11,00	34,00	23,00	4,59

P.A. – poczucie alienacji, PA, AN ŁA – poczucie anomii/ładu społecznego, PA BZ SE – poczucie bezsensu życia/sensu życia, PA BEZ ZAR – poczucie bezradności zaradności, PA SWY AUT – poczucie samowyobcowania/autonomii, PA OSA ZAK – poczucie osamotnienia/zakorzenia

Analizując zaprezentowane zestawienie wyników można stwierdzić, iż badana grupa młodzieży była mocno zróżnicowana pod względem poziomu wsparcia społecznego. Największe rozbieżności (wynikające z odchyleń standardowych oraz wyników średnich) można zauważyć w prezentowanym przez młodzież poziomie wsparcia społecznego emocjonalnego i instrumentalnego (najwyższy i najniższy wynik średnich). Mniejsze zróżnicowanie zaobserwowano w przypadku zmiennych badanych testem Poczucia Alienacji – Integracji P.A.I.

Tabela 4. Procentowe wyniki surowe uwzględniające źródła wsparcia

Źródła wsparcia – % wyników surowych odpowiadających określonym stenom								
Normy stenowe	Rodzice	Rodzeństwo	Inni krewni	Koledzy ze szkoły	Koledzy z osiedla	Sąsiedzi	Nauczyciele	Obcy
Sten 1 - 4	21,50%	7,48%	20,56%	42,99%	7,48%	23,36%	29,91%	27,10%
Sten 5 - 6	14,95%	30,84%	38,32%	33,64%	39,25%	33,64%	42,99%	45,79%
Sten 7 - 10	63,55%	61,68%	41,12%	23,36%	53,27%	42,99%	27,10%	27,10%

Najważniejszymi osobami dostarczającymi wsparcia według nieletnich są rodzice i rodzeństwo (dla ponad 60% badanych wsparcie od rodziców i rodzeństwa odpowiadało wynikom wysokim). Ponad połowa badanych deklarowała wysokie poczucie wsparcia ze strony kolegów z osiedla. Kolejną grupą postrzeganą jako dostarczającą wysokiego wsparcia byli sąsiedzi (blisko 43%) oraz inni krewni (41%). 27% nieletnich deklaroowało wysoki poziom wsparcia ze strony nauczycieli i obcych im osób. Najmniej badanych (23%) wskazywało na kolegów ze szkoły jako źródło wysokiego poczucia wsparcia. Ponad 21% badanych deklaroowało brak wsparcia ze strony rodziców oraz innych krewnych, dla 1/3 osobami postrzeganymi jako nie dostarczające żadnego wsparcia byli nauczyciele, aż 42% badanych uznało kolegów szkolnych jako nie dających im żadnego wsparcia. Najmniej badanych jako nie wspierających postrzegano rodzeństwo i kolegów z osiedla, ponad 90% deklaroowało otrzymywanie od obu tych grup wysokiego i średniego wsparcia.

Tabela 5. Relacja między rodzajem wsparcia społecznego a poczuciem alienacji

	Anomia – Ład	Bezsens – Sens	Bezradność – Zaradność	Samowyczerpanie – Autonomia	Osamotnienie – Zakorzenie	Ogólne PAI
Wsparcie Informacyjne	-,256**	-,261**	-,214*	-,172	-,268**	-,384**
Wsparcie Wartościujące	-,248**	-,292**	-,251**	-,196 *	-,200*	-,387**

Wsparcie Instrumentalne	-,233*	-,194*	-,237*	-,131	-,271**	-,353**
Wsparcie Emocjonalne	-,232*	-,200*	-,181	-,079	-,223*	-,299**
Wsparcie Ogólne	-,269**	-,304**	-,280**	-,194*	-,286**	-,437**

** Korelacja jest istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie)

* Korelacja jest istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie)

Najsilniejsza korelacja ujemna występuje między ogólnym poczuciem alienacji a ogólnym poczuciem wsparcia społecznego. Poczucie alienacji najsilniej ujemnie koreluje ze wsparciem wartościującym, informacyjnym. Najsilniejsza ujemna korelacja występuje między wsparciem informacyjnym i poczuciem anomii, wsparciem wartościującym i poczuciem bezsensu, bezradności, samowyobcowani oraz wsparciem instrumentalnym i poczuciem osamotnienia.

Tabela 6. Źródła wsparcia a poczucie alienacji

	Anomia – Ład	Bezsens – Sens	Bezradność – Zaradność	Samowyobcowanie – Autonomia	Osamotnienie – Zakorzenie	Ogólne PAI
Rodzice	-,167	-,371**	-,250**	-,178	-,314**	-,418**
Rodzeństwo	-,246*	-,232*	-,093	-,250**	-,199*	-,333**
Krewni	-,205*	-,229*	-,234*	-,252**	-,246*	-,386**
Koledzy ze szkoły	-,084	-,176	-,174	-,035	-,341**	-,272**
Koledzy z osiedla	,004	,028	-,239*	-,245*	-,321**	-,277**
Sąsiedzi	-,266**	-,165	-,121	-,004	,006	-,170
Nauczyciele	-,271**	-,319**	-,118	,036	,038	-,187
Obcy	-,021	,055	-,074	,077	,112	,050

** Korelacja jest istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie)

* Korelacja jest istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie)

Wsparcie rodziców najsilniej ujemnie koreluje z ogólnym poczuciem alienacji.

Poczucie anomii najsilniej koreluje z poczuciem braku wsparcia od nauczycieli i sąsiadów. Poczucie bezsensu najsilniej wiąże się z brakiem wsparcia ze strony rodziców i nauczycieli. Poczucie bezradności najsilniej koreluje z brakiem wsparcia rodziców. Poczucie samowyobcowania najsilniej ujemnie koreluje ze wsparciem krewnych i rodzeństwa. Poczucia zakorzenienia u nieletnich najsilniej ujemnie koreluje ze wsparciem otrzymywanym od kolegów ze szkoły i sąsiedztwa.

Tabela 7. Źródła wsparcia a rodzaj otrzymywanego wsparcia

	Rodzice	Rodzeństwo	Krewni	Koledzy ze szkoły	Koledzy z osiedla	Sąsiedzi	Nauczyciele	Obcy
Wsparcie Informacyjne	,461**	,547**	,610**	,469**	,467**	,591**	,429**	,142
Wsparcie Wartościujące	,509**	,520**	,753**	,577**	,560**	,493**	,355**	,247*
Wsparcie Instrumentalne	,418**	,452**	,651**	,550**	,553**	,667**	,446**	,350**
Wsparcie Emocjonalne	,529**	,467**	,652**	,561**	,551**	,574**	,436**	,143
Wsparcie Ogólne	,585**	,599**	,790**	,629**	,635**	,684**	,479**	,255**

** Korelacja jest istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie)

* Korelacja jest istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie)

Najsilniejsza korelacja dodatnia występuje między ogólnym poziomem wsparcia a wsparciem ze strony krewnych i sąsiadów. Korelacja pomiędzy ogólnym poczuciem wsparcia a wsparciem ze strony rodziców jest silniejsza jedynie od wsparcia nauczycieli i obcych. Analiza struktury otrzymywanego przez nieletnich wsparcia wskazuje na najsilniejsze korelacje pomiędzy wsparciem społecznym kolejno od: krewnych, sąsiadów, kolegów z miej-

sca zamieszkania, kolegów ze szkoły, rodzeństwa. Wsparcie informacyjne najsilniej koreluje z poczuciem wsparcia od krewnych i sąsiadów, instrumentalne z poczuciem wsparcia od sąsiadów i krewnych, wsparcie wartościujące z poczuciem wsparcia od krewnych, kolegów ze szkoły i osiedla, a emocjonalne z poczuciem wsparcia od krewnych, sąsiadów, kolegów.

9. WERYFIKACJA HIPOTEZ

H1, według której otrzymywanie wsparcia społecznego wiąże się z minimalizowaniem poczucia alienacji we wszystkich jej wymiarach, została w pełni potwierdzona. Statystycznie istotna ujemna korelacja wystąpiła między wszystkimi wymiarami poczucia alienacji i wsparcia społecznego. Oznacza to, że możliwość uzyskania niezbędnych informacji, rad w rozwiązywaniu problemów, konkretna, materialna lub usługowa pomoc, oraz otrzymywanie komunikatów, że jest się osobą ważną, podtrzymujących pozytywny obraz siebie wiąże się u młodzieży z poczuciem zakorzenienia wśród ludzi i w świecie wartości.

Istotna statystycznie korelacja nie wystąpiła jedynie pomiędzy wsparciem instrumentalnym a poczuciem autonomii, oraz wsparciem emocjonalnym a poczuciem zaradności i autonomii.

H2 o negatywnym związku pomiędzy otrzymywaniem wsparcia kolejno od rodziców, rodzeństwa, krewnych, kolegów ze szkoły, kolegów z osiedla, sąsiadów, nauczycieli, obcych, a poczuciem alienacji ogólnej i poszczególnych jej wymiarów została częściowo potwierdzona.

Wsparcie rodziców najsilniej ujemnie koreluje z ogólnym poczuciem alienacji, poczuciem bezsensu, bezradności i osamotnienia, nie wpływa jednak w sposób istotny statystycznie na poczucie ładu społecznego i autonomii badanych. Zaobserwowano, że poczucie ładu społecznego u nieletnich jest związane z doświadczaniem wsparcia głównie od nauczycieli i sąsiadów. Oznacza to, że z perspektywy młodzieży osobami modelującymi aprobatę, uznanie za obowiązujące lub odrzucenie norm społecznych są dorośli z ich najbliższego otoczenia, zwłaszcza nauczyciele.

Poczucie samowyczerpania u młodzieży najsilniej ujemnie koreluje ze wsparciem krewnych i rodzeństwa. Oznacza to, że rodzeństwo i krewni mają istotny wpływ na kształtowanie się poczucia tożsamości, oparcia w samym sobie, związku z własnymi przekonaniami badanych.

Poczucie zakorzenienia u nieletnich najsilniej wiąże się ze wsparciem otrzymywanym od kolegów ze szkoły i sąsiedztwa. Uzyskane dane świadczą, że poczucie wspólnoty, łączności z innymi wiąże się z doświadczaniem wsparcia kolegów szkolnych, sąsiadów.

H3 o dominującej roli rówieśników w dostarczaniu nieletnim wsparcia i mniejszej roli rodziców została całkowicie potwierdzona.

W dostarczaniu wsparcia informacyjnego, wartościującego, instrumentalnego, emocjonalnego nieletnim udział rówieśników jest wyższy niż udział rodziców. Należy podkreślić, że badani nieletni jako źródło największego wsparcia postrzegają krewnych oraz sąsiadów. Uzyskany wynik może sugerować, że wsparcie krewnych, sąsiadów kompensuje nieletnim niedobory wsparcia rodzicielskiego.

10. DYSKUSJA WYNIKÓW

Badania relacji pomiędzy poczuciem alienacji i wsparcia społecznego u nieletnich wskazują na istotną zależność między tymi zmiennymi. Uzyskane w badaniach wyniki potwierdzają w większości postawione hipotezy. Zgodnie z założeniami poziom poczucia alienacji u badanych rósł wraz ze spadkiem poziomu wsparcia społecznego, co może oznaczać, że wsparcie społeczne jest swoistym czynnikiem ochronnym przed alienacją.

Poczucie alienacji wiąże się u nieletnich z brakiem wsparcia społecznego. Otrzymywanie potrzebnych informacji, pomocy materialnej, pozytywnych komunikatów od rodziców, rodziny, kolegów minimalizuje ryzyko postrzegania rzeczywistości społecznej, wartości, innych ludzi jako obcych.

Dla poczucia zakorzenienia u nieletnich szczególnie ważne jest wsparcie otrzymywane od kolegów ze szkoły i sąsiedztwa. Z przeprowadzonych badań (Meeus, 1994) wynika, że od ok. 16 roku życia rośnie rola wsparcia rówieśniczego i staje się równie istotna jak wsparcie ze strony rodziców. Jakość relacji rówieśniczych – kluczowa dla okresu adolescencji i możliwość uzyskania pomocy koleżeńskiej redukuje poczucie osamotnienia. Spostrzeganie wsparcia społecznego ze strony rówieśników działa ochronnie, wsparcie kolegów ze szkoły zabezpiecza przed poczuciem oderwania, utraty łączności z innymi. Wsparcie rówieśników w szkole ma szczególne znaczenie, ponieważ zespół klasowy nie jest wybierany, a jednostka porównuje się z innymi i czerpie z tych porównań wiedzę na swój temat (Festinger, 1954,

za: Sęk, Cieślak, 2004). Odrzucenie, brak wsparcia kolegów szkolnych wiąże się z marginalizacją – poczuciem braku zaspokojenia potrzeb akceptacji, przynależności, powodującym dyskomfort, przykrość i prowadzi do wykluczenia społecznego – sytuacja, gdy w wyniku procesu odrzucenia jednostka poszukuje wsparcia w grupach o charakterze destruktywnym (Miłkowska, 2005). Uzyskane wyniki badań potwierdzają tą tezę, większość badanych nieletnich ma poczucie braku wsparcia ze strony kolegów szkolnych.

Uznanie świata zewnętrznego, norm społecznych za własne minimalizuje niebezpieczeństwo wyalienowania i pojawienia się destruktywnych metod radzenia sobie z poczuciem alienacji, takich jak: alkoholizm, narkomania, bunt, ucieczka w choroby, przestępczość, samobójstwo, tworzenie i przynależność do grup przestępczych (Kmieciak-Baran, 2000).

Środowisko Zakładu Poprawczego, czy Schroniska dla Nieletnich samo w sobie jest czynnikiem wpływającym na wzrost poczucia alienacji u nieletnich, zwłaszcza poczucia bezsilności, co zweryfikowały badania porównawcze nieletnich na wolności i osadzonych (Calabrese, Adams, 1990). Podobne wyniki uzyskano w Polsce, chłopcy niedostosowani społecznie, przebywający w placówkach resocjalizacyjnych, charakteryzują się wyższym poczuciem bezsensu i bezradności (Lipiński, 2001). Poczucie braku wpływu na otaczającą rzeczywistość może utrudniać podejmowanie wysiłków w celu przezwyciężenia problemów, z uwagi na antycypowaną porażkę, tym samym utrudniać integrację społeczną.

U nieletnich umieszczonych w Zakładzie Poprawczym i Schronisku dla Nieletnich poczucie wsparcia ze strony rodziców najsilniej ujemnie koreluje z poczuciem bezradności. Oznacza to, że spostrzeganie rodziców jako wspierających wiąże się z przekonaniem nieletnich, że ich własne zachowanie wpływa na to, co się im przydarza. Poczucie zaradności, jest jak wspomniano powyżej zbliżone do rotterowskiego wewnętrznego umiejscowienia kontroli, dlatego poczucie wsparcia od rodziców może oddziaływać na przekonanie nieletniego, że jest w stanie sterować swoim życiem i ważnymi zdarzeniami. Dla nieletniego przebywającego w warunkach izolacji takie przekonanie może mieć wpływ na motywację do poddania się oddziaływaniom resocjalizacyjnym.

Przeprowadzone badania wykazują najsilniejszy związek pomiędzy otrzymaniem wsparcia od rodziców a poczuciem integracji społecznej, pomimo to rodzice, w porównaniu z innymi osobami dostarczają nieletnim

mniej wsparcia. Osobami, na które nieletni najczęściej mogą liczyć w rozwiązywaniu problemów są dalsi krewni oraz obcy ludzie: sąsiedzi, koledzy z osiedla.

Otrzymywanie wsparcia od rodziców, jest szczególnie ważne jest dla kształtowania się poczucia sensu u nieletnich – jasność reguł i przekonania, o istnieniu wartości, dla których warto żyć. Związek z rodzicami stanowi matrycę późniejszych relacji z ludźmi, otrzymywane od rodziców wsparcie wpływa na poczucie bliskości, wspólnoty z innymi. Pewne typy zachowań rodziców (Zan-Waler, Radke-Yarrow, King, 1979; Robinson, Zan-Waler, Emie, 1994, za: Schaffer, 2006) wiążą się z rozwijaniem u dzieci zachowań prospołecznych. Prócz dostarczania jasnych norm i reguł (wsparcie informacyjne), szczególnie ważne jest emocjonalne podejście rodzica, empatyczna opieka nad dzieckiem, wyrażająca się poprzez akceptację i miłość (wsparcie emocjonalne, wartościujące).

Uzyskane wyniki świadczą, że rodzice, którzy przede wszystkim kształtują wzorce zachowań, relacji, postawy wobec wartości, innych ludzi nie wywiązują się ze swojej roli. Odległe miejsce rodziców w hierarchii dawców wsparcia sprawia, że nieletni nie czują się związani z porządkiem społecznym, prawnym, aksjologicznym, innymi ludźmi, co facylituje zachowania sprzeczne z normami. Oznacza to, że rodziny badanych nieletnich są niewydolne i nie wypełniają przypisanych im funkcji.

Okres adolescencji jest czasem kształtowania się tożsamości i osobowości. Brak poczucia wsparcia ze strony osób znaczących: szczególnie rodziców i rówieśników stwarza niebezpieczeństwo izolacji, osamotnienia w świecie. Brak poczucia integracji grozi utrwaleniem się obcości reguł społecznych, wartości, innych ludzi. Deklarowane przez nieletnich otrzymywanie wsparcia instrumentalnego głównie od krewnych, sąsiadów i rówieśników, a informacyjnego od dalszej rodziny i sąsiadów wskazuje, że rodziny badanych nie radzą sobie z wypełnianiem funkcji materialno-ekonomicznej i opiekuńczo-zabezpieczającej. Również pełnienie funkcji socjalizacyjnej i emocjonalno-ekspresyjnej jest wadliwe, o czym świadczy fakt, że źródłem poczucia bycia ważnym, kochanym są dla nieletnich dalsi krewni, sąsiedzi, koledzy z osiedla, a nawet zupełnie obcy ludzie.

Rodzina jest pierwszym, i najważniejszym, środowiskiem wychowawczym. Socjalizacja dzieci ma bardzo istotne znaczenie dla kształtowania ich osobowości, przygotowania do pełnienia funkcji społecznych, respek-

towania norm i zasad. Przeprowadzone badania potwierdzają rolę szeroko rozumianych zaniedbań wychowawczych środowiska rodzinnego w drodze do przestępstwa oraz poczucia alienacji i braku wsparcia społecznego jako zmiennych pośredniczących w tym procesie.

Jak pisze twórczyni obu skal: „W obecnych czasach młodzież coraz częściej jest pozostawiana sama sobie ze swoimi problemami, gdyż rodzina jako podstawowa grupa wsparcia społecznego nie ma czasu dla swoich dzieci. Prowadzi to w wielu przypadkach do zachowań przestępczych i wykolejenia się społecznego, oraz izolacji w zakładach wychowawczych, poprawczych, a później penitencjarnych” (Kmieciak-Baran, 2000, s. 21).

BIBLIOGRAFIA

- Allen, J., Marsh, P., McFarland, C., McElhaney, K., Land, D. (2002). Attachment and Autonomy as Predictors of Development of Social Skills and delinquency During Midadolescence. *Journal of Consulting and clinical Psychology*, 70 (1), 56-66.
- Calabrese, R.L., Adams, J. (1990). Alienation: a causa of juvenile delinquency. *Adolescence*, 25 (98), 435-440.
- Cieślak, R. (1995) Problemy pomiaru wsparcia społecznego. Skala Wsparcia społecznego. *Ergonomia*, 18(2), 203-213.
- Dean, D. (1986) Alienation Its Meaninig and Measurment. *American Sociological Review*, 26 (5), 753-758.
- Fromm, E. (1970). *Ucieczka od wolności*. Warszawa: Czytelnik.
- Fromm, E. (1996). *Zdrowe społeczeństwo*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Gierowski, J.K. (2005). Psychologiczne wyznaczniki przestępczości. W: J. Strelau (red.), *Psychologia* (t. 3, s. 710-729). Gdańsk: GWP
- Jaworowska-Oblój, Z., Skuza, B. (1986). Pojęcie wsparcia społecznego i jego funkcje w badaniach naukowych. *Przegląd Psychologiczny*, 29 (3), 732-745.
- Józefik, B., Iniewicz, G. (red.) (2008). *Koncepcja przywiązania. Od teorii do praktyki klinicznej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Keijsers, L., Frijns, T., Branje, S., Meeus, W. (2009). Developmental Links of Adolescent Disclosure, Parental solicitation, and Control With Deli-

- nquency: Moderation by parental Support. *Developmental Psychology*, 45(5), 1314-1327.
- Kmieciak-Baran, K. (2000). *Narzędzia do rozpoznawania zagrożeń społecznych w szkole*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kmieciak-Baran, K. (1995). *HIV/AIDS Alienacja oraz wsparcie i odrzucenie społeczne*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kmieciak-Baran, K. (1993). Poczucie alienacji. Treść i charakterystyka psychometryczna. *Przegląd Psychologiczny*, 4, 461-480.
- Korzeniowski, K. (1990). O dwóch psychologicznych podejściach do problematyki alienacji. Próba syntezy. *Przegląd Psychologiczny*, 33 (1), 121-143.
- Korzeniowski, K. (1986) Ku pojęciu poczucia alienacji. *Przegląd Psychologiczny*, 29(2), 343-372.
- LaCourse, E., Villeneuve, M. (2003). Theoretical structure of adolescent alienation: a multigroup confirmatory factor analysis. *Adolescence*, 38(152), 639-650.
- Lipiński, S. (2001). Poziom poczucia alienacji u nieletnich w Zakładach Resocjalizacyjnych. *Folia Psychologia*, 5, Acta Universitatis Lodzensis, 25-33.
- McClosky, H., Schaar, J.H. (1965) Psychological Dimensions of Anomy *American Sociological Review*, 30(1), 14-40.
- Meeus, W. (1994). Psychosocial Problems and Social Support in Adolescence. W: F. Nestman i K. Hurrelmann (eds.), *Social Network and Social Support in Childhood and Adolescence*. Berlin – New York 1994.
- Miłkowska, G. (2005). Od odrzucenia szkolnego do wykluczenia społecznego młodzieży. W: *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży*. Materiały z konferencji z okazji setnej rocznicy urodzin i dwudziestej piątej rocznicy śmierci profesora Jana Konopnickiego (s. 495-512). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Parker, J., Benson, M.(2004). Parent – Adolescent Relations and Adolescent Functioning: Self-Esteem, Substance Abuse, and Delinquency. *Adolescence*, 39(155), 519-530.
- Schaff, A. (1999). *Alienacja jako zjawisko społeczne*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Schaffer, R. (2006). *Rozwój społeczny – dzieciństwo i młodość*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783-791.
- Sęk, H.(1986) Wsparcie społeczne – co zrobić by stało się pojęciem naukowym? *Przegląd Psychologiczny*, 29(3), 790-799.
- Srole,L.(1956) Social Integration and Certain Corollaries: An Exploratory Study. *American Sociological Review*, 21(6), 709-716.
- Tardy, Ch.H. (1985). Social support measurement. *American Journal of Community Psychology*, 13(2), 187-202.